

priročnik za hiter in učinkovit vpogled v stanje in življenje po nastanku najmlajše gimnazije na slovenskih tleh med tistimi, ustanovljenimi v času, ko je na gimnazijah še kraljevala latinščina (do srede 19. stoletja) in nemščina še zdaleč ni imela tolikšne vloge, kot si marsikdo zmotno predstavlja. Besedilo letopisa je opremljeno z izčrpnimi pojasnjevalnimi opombami, kar mu daje potrebno razumljivost in dodano vrednost.

Naj opozorim samo na nekaj zanimivosti. Nekatere vzbudijo pozornost same po sebi, druge pa so očem skrite, kakor na primer naslednja, ki jo najdemo kar na prvi strani letopisa, šele iz zgodovinarjeve interpretacije pa razberemo, da je oseba prvi ravnatelj gimnazije. To je po uradni dolžnosti postal glavar celjskega okrožja Janez Nepomuk baron Dienersperg, v katerem prepoznamo štajerskega, natančneje ponikovskega pravnuka Janeza Vajkarda Valvasorja. Le kdo bi bil primernejša oseba na čelu novoustanovljene hiše učenosti kakor potomec kranjskega polihistorja? Pa čeprav ta ni bil formalno zelo izobražen, ampak se je lahko izkazal samo z gimnazijskim spričevalom, ali prav zato. Najverjetneje je v objavi zgolj po naključju umanjala opomba z Dienerspergovimi biografskimi podatki. Nikakor pa na celjski gimnaziji ob njenih začetkih niso po naključju visoko čislali priljubljenega nadvojvode Janeza (Johanna) Habsburškega, ustanovitelja štajerskega deželnega muzeja Joanneuma. Še več, profesor F. A. Frank, ki mu je dal v imenu dijakov natisniti slavno pesem, v njej trikrat omenja Slovence. Poprej »bedni« in nato »hvaležni Vend« izkaže hvaležnost Mariji Tereziji, v času katere je bila v Celju ustanovljena nemška glavna šola, ki je do ustanovitve gimnazije tri desetletja pozneje ostajala glavni steber šolstva v celjskem okrožju. Slavilne pesmi, posvečene predstavnikom vladajoče dinastije so nasploh ena opaznejših značilnosti letopisa v polovici 19. stoletja. Poleg tega so se gimnazijski profesorji radi preizkušali tudi v sestavljanju kronogramov, s katerimi so se odzivali na pomembnejše svetovne in domače dogodke, kot so Napoleonov poraz, obisk vladarja in dinastična obletnica.

V letopisu je dobro zastopana šolska statistika – število sprejetih dijakov, številčno stanje ob koncu šolskega leta, popravni in zaključni izpiti –, pa tudi biografski podatki o profesorjih. Kar zadeva profesorski zbor, v katerem srečamo več uveljavljenih osebnosti svojega časa, je mogoče precej natančno slediti spremembam v njegovi sestavi ter temu, od kod so posamezni šolniki prišli in kam iz Celja odšli. Precej črnila je bilo prelitega o njihovem zdravstvenem stanju in včasih podrobno opisana pot do groba, npr. pri leta

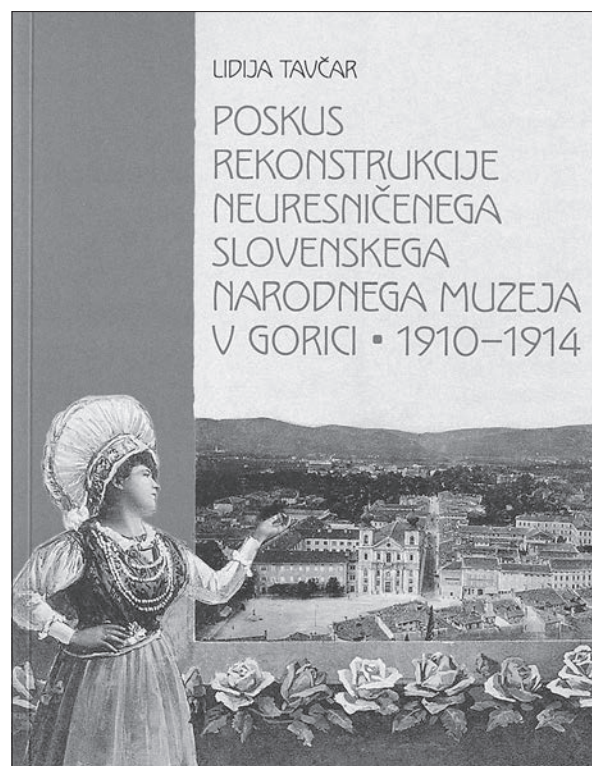
1878 umrlem Antonu Hluščiku. Žalostni del statistike predstavljajo med šolskim letom preminuli dijaki, o čemer so kronisti poročali zelo pogosto, npr. 15. aprila 1887 o smrti Franca Wilcherja, ki je zaradi dolgotrajne bolezni šolanje prekinil že dve leti prej, zanj pa je bila – kot za premnoge druge – usodna tuberkuloza, ena najpogostejših morilk stoletja, v katerem je »Zgodovina celjske gimnazije« nastala.

Ker so se doslej s slednjo od blizu seznanili le redki kronisti in raziskovalci preteklosti »knežjega mesta«, je kritična objava njenega prevoda tem lepše darilo vsem, ki se bodo v prihodnosti ukvarjali s Celjem in njegovo gimnazijo. Gre tudi za pomembno prelomnico v založniški dejavnosti Zgodovinskega arhiva Celje in obenem za zgled, kako tovrstne arhivske dragulje kar najbolje približati uporabnikom.

Boris Golec

Lidija Tavčar: Poskus rekonstrukcije neuresničenega slovenskega Narodnega muzeja v Gorici: 1910–1914. Ljubljana: Založba ZRC, 2023, 302 strani.

Vloga muzejev presega varovanje, predstavljanje in interpretiranje predmetov, ki jih je človeštvo ustvarilo skozi preteklost. Gre za kulturna stičišča, ki imajo med drugim pomembno izobraževalno, politično, identifikacijsko vlogo, v določenih vidikih pa tudi krepijo narodno zavest

in predstavljajo osrednje značilnosti narodnih skupnosti območja, ki ga pokrivajo. Ta vidik je imel v evropskem kontekstu še posebej močno vlogo v obdobju, zaznamovanem z nacionalizmom, predvsem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Muzeji so v tem obdobju postali ena od osrednjih oblik gradnikov narodnih skupnosti. Izbrani in izpostavljeni muzejski predmeti so imeli v tem okviru lahko veliko simbolno vlogo, saj so zgodbe ali pomen eksponatov delovali kot povezovalni člen, s katerimi so se lahko pripadniki narodnih skupnosti lažje identificirali.

Nacionalizem in z njim povezane politične, gospodarske, socialne, kulturne ter druge dinamike so močno vplivale na vsakdan večnarodnostnega habsburškega imperija, pod katerega je na prehodu iz 19. v 20. stoletje sodila tudi večina slovenskega ozemlja. Dežela Goriška in Gradiška pri tem ni bila izjema, predvsem zaradi pestre narodnostne sestave, saj lahko, na relativno majhnem prostoru, najdemo slovensko, furlansko, italijansko, nemško in judovsko skupnost. Večino je predstavljalo slovensko govoreče prebivalstvo, ki pa je bilo neenakopravno zastopano pri političnem, izobraževalnem, kulturnem in ekonomskem delovanju, predvsem zaradi nasprotovanja italijanske in deloma nemške deželne elite. Najizrazitejši konflikti so potekali v glavnem mestu dežele – Gorici, kjer so vse narodnosti razvijale svoje osrednje družbene strukture, pri čemer se je morala slovenska skupnost intenzivno boriti za vidno prisotnost in spremembe, da bi lahko enakopravno uporabljala svoj jezik v javnem prostoru ter v izobraževalnem in političnem okolju. Uspešna, večdesetletna prizadevanja so do prve svetovne vojne vodila v to, da je Gorica postala eno od nepomembnejših intelektualnih, kulturnih, gospodarskih, izobraževalnih in političnih slovenskih središč. Slovenska naroda elita si je v času hitrega vzpona in prodora v središče mesta prizadevala pridobiti ali zgraditi vidne reprezentančne zgradbe – najizrazitejši primer je bil Trgovski dom –, posebej pa lahko izpostavimo načrt in pripravo ustanovitve slovenskega narodnega muzeja, ki bi predstavil bogato kulturno dediščino slovenske skupnosti na Goriškem in Gradiškem.

Temu fenomenu, ki je bil do sedaj še zelo slabo poznan in znanstveno raziskan, se posveča znanstvena monografija *Poskus rekonstrukcije neuresničenega slovenskega Narodnega muzeja v Gorici: 1910–1914*, katere avtorica je umetnostna zgodovinarica in muzealka Lidija Tavčar. Slovenska skupnost je želela z zbiranjem raznovrstnega muzejskega gradiva in izgradnjo postaviti protiutež že obstoječemu deželnemu muzeju (*Museo provinciale*), v katerem pa so imeli primat Italijani, ki so

zavestno ignorirali prisotnost slovenske kulturne dediščine oziroma jo vključevali v svoj lasten okvir. Reakcija na to je bila večletna zbirna akcija raznovrstnih predmetov, predvsem z območja dežele, ki bi bili podlaga za pripravo vsebinsko bogatega slovenskega muzeja. Ambiciozen projekt, v katerega se je vključilo več sto oseb, ni bil uresničen zaradi prve svetovne vojne in novih političnih razmer, ki so sledile letu 1918.

Knjiga je razdeljena na šest osrednjih delov. Začetno poglavje je namenjeno splošnemu opisu obdobja, narodnostnih odnosov na Goriškem in Gradiškem, slovenske skupnosti v Gorici, predstavitvi splošnega koncepta narodnega muzeja in vplivom od zunaj, ki so pripomogli k ideji slovenskega muzeja v Gorici. Na ta način bralstvo dobi podrobnejši vpogled v dogajanje, ki je vzpostavilo razloge in pogoje za pripravo temeljev muzeja. Slednjemu sta namenjeni naslednji dve poglavji, s poudarkom na delovanju Muzejskega društva, katerega namen je bila priprava mehanizmov za oblikovanje in ustanovitev muzeja. Predstavljeni so delovanje odbora društva in njegovi člani, med katerimi najdemo številne goriške javne osebnosti. Društvo je konec leta 1910 sprožilo obsežno akcijo zbiranja, s čimer bi pridobilo reprezentativne eksponate, ki bi bili vključeni v muzejsko zbirko in razstavne vsebine. Obrnilo se je na prebivalstvo celotne dežele, ki se je na pozive množično odzvalo, saj je bilo sodelovanje pri darovanju zastavljeno kot domoljubna dolžnost. Vsebinam, povezanim z zbiranjem gradiva, so namenjena osrednja tri poglavja, kjer so opisane metode dela in analiza darovalcev ter zbranega gradiva. Gre za izvirno in temeljno raziskavo dostopnega gradiva, ki ga je avtorica zbiralala ter podrobno analizirala. Temelji predvsem na časopisnih seznamih predmetov in oseb, ki so jih darovale in poslale Muzejskemu društvu. Gre za poskus rekonstrukcije bogate zbirke, ki je po dostopnih virih vsebovala 4270 raznovrstnih predmetov. Avtorica jih razdeli glede na darovalca/darovalko in poklic, kraj izvora, vrsto gradiva in datum zabeležbe. Vseh poimenskih oseb, ki so bili navedeni v virih, je bilo 596. Podrobna analiza in interpretacija zbranih podatkov iz časopisja izkazuje obsežnost in pomen večletne zbirne akcije v deželi. Število darovanih predmetov in lokacij, od koder so prihajali, nakazuje na velik uspeh pri odzivu slovenske javnosti. Zaključni del monografije predstavljata prilogi, ki vključujeta seznam podarjenih knjig slovenskih in tujih avtorjev za muzejsko zbirko. Predgovor in spremno besedo sta prispevala dr. Branko Marušič in dr. Kaja Širok.

Avtorica je na podlagi zbranega, predvsem časopisnega gradiva opravila bogato temeljno

raziskavo o do sedaj slabo poznani tematiki, ki na eni strani dodaja pomemben kamenček v mozaik slovenske muzeologije in hkrati nadgrajuje razumevanje delovanja slovenske narodne elite ter skupnosti na Goriškem in Gradiškem pred prvo svetovno vojno. Gre za berljivo delo, ki bo pri delu uporabno predvsem raziskovalcem s področja zgodovine, etnologije, arheologije in muzeologije, hkrati pa zanimivo za splošno javnost, ki se bo lahko seznanila s kulturno dediščino Severne Primorske. Knjiga je opremljena z bogatim slikovnim gradivom, ki med drugim prikazuje vidne osebnosti, povezane z Odborom Muzejskega društva, kraje in tudi nekatere primere darovanih eksponatov.

Robert Devetak

Jernej Komac: »Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med véliko vojno. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 315 strani.

V letu 2024 obeležujemo 110. obletnico izbruha prve svetovne vojne, imenovane tudi »vélika vojna«. Tako jo poimenuje tudi Jernej Komac v svoji monografiji *»Srce se mi trga od žalosti«: Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med prvo*

svetovno vojno. Komac, zgodovinar in arhivist, zaposlen v Arhivu Republike Slovenije, se v delu osredotoča na civilno življenje ljudi na Bovškem med vojno, pri čemer opisuje predvsem vpliv vojne na vsakdan ljudi.

Monografija je strukturirana iz treh glavnih delov. Prvi del pokriva prvo leto vojne, od julija 1914 do maja 1915. Drugi del se osredotoča na obdobje med letoma 1915 in 1917, ko je na Bovškem potekala vojna. Tretji del zajema čas po veliki ofenzivi konec leta 1917 in se razteza do prvih let po vojni.

Komačevo raziskovanje je bilo zaradi pomanjkanja virov zahtevno in je terjalo obsežno arhivsko delo. Ključne informacije je našel v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, arhivih Generalnega poveljstva v Gradcu in v Nadškofjskem arhivu v Gorici. Poleg tradicionalnega arhivskega gradiva je v raziskavo vključil tudi tako imenovane »egodokumente«, ki obsegajo dnevnike, spomine, pisma vojakov in prebivalcev, časopisne članke, ustne vire in fotografije. Poudaril je tako individualne kot kolektivne perspektive, raznolikost virov pa mu je omogočila celovitejši vpogled v izkušnje in v vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med prvo svetovno vojno. Komačeva monografija predstavlja dragocen prispevek k razumevanju zgodovinskega obdobja prve svetovne vojne, s posebnim poudarkom na manj raziskanem aspektu civilnega življenja. Njegovo delo nudi vpogled v kompleksnost vsakdanjih izkušenj v vojnem času in poleg tega prikazuje širši kontekst družbenih in političnih sprememb, ki so se odvijale na tem območju.

V uvodnem poglavju, naslovljenem *Prvo leto velike vojne na Bovškem*, podrobno obravnava civilno življenje na predvečer izbruha prve svetovne vojne. Prikaže postopen vpliv vojaške prisotnosti na lokalno skupnost, ki se je kazal v obliki mobilizacije in uvedbe vojaškega režima. Analizira tudi preobrazbo kmetijstva zaradi pomanjkanja delovne sile in posledičnih sprememb v družbeni strukturi. V poglavju je poudarjen vpliv vojne na izobraževalni sistem in vsakdanje življenje. Vojne razmere in povečana delovna obremenitev otrok so namreč vplivale na šolsko udeležbo, vojni dogodki pa so postali del šolskega kurikulumu. V nadaljevanju poglavja se osredotoča na ekonomske in socialne posledice vojne, vključno s problematiko lakote, oskrbe s hrano in z uvajanjem aprovizacije ter racionalizacije. Avtor izpostavlja, da so se številni prebivalci zanašali na lastne prihranke za preživetje, kljub finančni podpori lokalnih občin.

V drugem poglavju *Prebivalstvo iz oči v oči z vojno: Bovško gre v begunstvo* je raziskana dinamika

